

PARLAMENTARIZMO IDĖJA IR OKUPUOTOS LIETUVOS VALDYMO SISTEMA 1940–1941 m.

Nijolė Maslauskienė

XX a. pirmoje pusėje pirmą kartą pasaulyje keliose šalyse įsigalėjo totalitariniai režimai, kurie pagal savo politinį modelį siekė pakeisti politinę pasaulio sandarą. Bolševizmas pretendavo sukurti ir išplėtoti komunistinę sistemą, paremtą komunistų partijos valdžios monopoliumi bei jos politiniu diktatu valstybei ir visuomenei.

Marksizmo ir bolševizmo teoretikai valstybę daugiausia vertino socialiniu-klasiniu aspektu, todėl akcentavo jos klasinę kilmę, esmę ir funkcijas^[1]. Jų požiūriu, bet kuri valstybė (įskaitant socialistinę) yra valdžios atotrūkio nuo visuomenės ir nesutaikomų klasinių prieštaravimų padarinys ir išraiška, speciali slopinamoji jėga vienai klasei viešpatuoti ir engiamajai klasei slopinti. Valstybės buvimas įrodo, kad visuomenė yra susiskaidžiusi į priešiškas klases ir šių klasių prieštaravimai yra nesutaikomi^[2]. Marksizmo požiūriu, panaikinti valdžios atotrūkį nuo visuomenės buvo galima vieninteliu būdu – sukuriant neklasinę komunistinę visuomenę, kurioje nunyktų valstybė su jos prievartos ir valdymo aparatu (kariuomene, policija, biurokratija)^[3]. Komunistų politinėje programoje buvo numatyta prievartiniu (revoliucijos) būdu paimti valdžią, sukurti proletariato diktatūros valstybę, laipsniškai transformuoti ją į komunistinę visuomenę, pakeičiant valdymą komunistine savivalda (taip vadinamu tiesioginiu liaudies valdymu), kuris pasireikštų specifine valdžios forma. Karlo Markso požiūriu, tokia valdžios forma turėjo būti Paryžiaus komuna, o Vladimiro Lenino – specifinė rusiška diktatūros forma – tarybos^[4].

Tarybos buvo steigiamos Rusijoje 1905 m. rudenį. Po 1917 m. vasario revoliucijos jos pasireiškė kaip Rusijos parlamentui – Dūmai ir vyriausybei – alternatyvios politinės struktūros, kurios pretendavo į valstybės valdžią. Lietuvoje tarybos buvo įsteigtos Lietuvos komunistų partijos, veikusios pagal Rusijos komunistų nurodymus, iniciatyva 1918 m. gruodžio mėn., kaip komunistų diktatūros organas ir alternatyva Lietuvos Respublikos valdžiai.

Komunistų partijos vadovams tarybų modelis rūpėjo pirmiausia dėl to, kad jis paneigė daugpartinės demokratinės politinės sistemos ir parlamentinės respublikos principus, pirmiausia – aukščiausios valstybės valdžios organizavimą visuotinių rinkimų keliu, aukščiausios renkamos valdžios institucijos – parlamento – viršenybę bei valdžios padalijimą į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisumą. Rusijos tarybos atstovavo tik kai kuriems žemutiniams visuomenės sluoksniams, buvo organizuojamos formaliai rinkimų, bet iš tikrųjų – skyrimo keliu. Jos praktiškai sujungė valdžios formas į vieną politinį centrą, kurį komunistai galėjo lengvai kontroliuoti^[5]. 1917 m. uzurpavę valdžią, Rusijos komunistai panaudojo tarybas savo diktatūrai (vesti ir ją užmaskuoti tuo metu Rusijos visuomenės žemutiniuose sluoksniuose populiariu šūkiu „visa valdžia taryboms“^[6]).

Siekdami pagal komunistinę doktriną savo interesais ir tikslais pertvarkyti visuomenės gyvenimą, organizuoti ir valdyti visuomenės procesus, Rusijos komunistai sukonstravo ir iš viršaus įdiegė tokį valstybės ir valdžios modelį, kuris leido komunistams sutelkti nedalomos ir neribotos valdžios galias besąlygiškai diktuoti visuomenei^[7]. Komunistų partija perėmė valdžios formų sujungimo tarybose idėją ir pritaikė ją savo diktatūrai bei totalitariniam režimui. Kadangi komunistų diktatūros ir totalitarinės valstybės modelis visiškai neatitiko marksistų politinės doktrinos, partijos ideologai pakeitė marksistinę valstybės koncepciją. Josifas Stalinas revizavo marksizmą ir pareiškė, kad socialistinėje ir neklasinėje komunistinėje visuomenėje turi išlikti stiprios valstybės institutas su jos galingu prievartos ir valdymo aparatu, kuris pagal komunistų partijos doktriną partijos interesais ir tikslais organizuotų, valdytų ir kontroliuotų visas visuomenės gyvenimo sritis^[8].

Komunistų diktatūra buvo paremta prievarta. Tačiau kaip ir bet kuri kita diktatoriška valdžia, komunistų partija mėgino įgyti visuomenės pripažinimą ir palaikymą. Dėl to komunistai suformavo tokią valstybės ir valdžios organizaciją, kuri išoriškai primintų demokratinį valstybių valdymo formą, visuomenės sąmonėje asocijuotąsi su atstovaujamosios demokratijos ir parlamentinės respublikos modeliu. Tam partijos vadovai panaudojo jų sukurtą parlamentarizmo idėją ir parlamentinės respublikos konstrukciją^[9]. J. Stalino iniciatyva parengta TSRS 1936 m. konstitucija nustatė valstybės ir valdžios schemą, kuri formaliai atitiko kai kuriuos atstovaujamosios demokratijos principus ir parlamentinės respublikos valdymo formą^[10]. Komunistai pristatė tarybas kaip valdžios ir valstybės valdymo formą, per kurią tariamai įgyvendinamas atstovavimas liaudžiai ir dalyvavimas valdžioje, bei kurioje pagal parlamentarizmo principus organizuojama valdžia ir valdoma valstybė. Tikrovėje taip vadinamojo „tarybinio parlamentarizmo“ modelis tik slėpė komunistų politinę diktatūrą ir totalitarinį režimą.

Okupavusi Lietuvą, Tarybų Sąjunga nutraukė jos natūralią istorinę ir politinę raidą, prievarta įtraukė Lietuvą į TSRS valstybės ir visuomenės gyvenimą ir procesus, primetė jai savo valdžią, ir okupacinės valdžios mechanizmo pagalba komunistiniais pagrindais pradėjo keisti Lietuvos socialinę ir politinę tikrovę. Tarybų Sąjungos politinė sistema okupuotai Lietuvai buvo visiškai svetimas istorinis ir politinis fenomenas, kuris neišplaukė iš jos visuomenės natūralios istorinės raidos ir politinio gyvenimo. Jis buvo primestas Lietuvai iš šalies svetimos okupacinės valstybės valia ir jėga, diegiamas prievartiniais ir administraciniais metodais iš viršaus per okupacines politines struktūras ir jų pagalba, griauiant Lietuvos Respublikos politinę santvarką, naikinant Lietuvos valstybės ir visuomenės politinius institutus, socialinius ir politinius santykius.

Siekdama pridengti Lietuvos okupaciją ir suformuoti okupacinio režimo legitimumo įspūdį, Tarybų Sąjunga mėgino inscenizuoti teisėtą ir laipsnišką valdžios, valstybės sandaros ir jos valdymo formos pakeitimą, – imitavo rinkimus į taip

vadinamą Liaudies seimą^[11].

Okupacijos sąlygomis Lietuvos gyventojai negalėjo laisvai išreikšti savo valios rinkimuose. 1940 m. liepos 14–15 d. rinkimai į Liaudies seimą buvo nedemokratiniai ir be pasirinkimo, juos rengė ir kontroliavo TSRS atstovai Lietuvoje ir vietiniai komunistai. Inscenizavus rinkimus, buvo sudaryta okupacinė politinė struktūra Lietuvos aneksijai įforminti – Liaudies seimas. Pasinaudojusi seimu, okupacinė valdžia liepos 21 d. įsteigė Lietuvos teritorijoje Tarybų Sąjungos teritorinį-administracinį vienetą – Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką – ir rugpjūčio 3 d. įjungė ją į TSRS sudėtį. Tikrovėje Lietuvos TSR neturėjo valstybės, o jos administracija – valdžios požymių. Tarptautinės teisės požiūriu Lietuva netapo teisėta TSRS dalimi. Lietuvos Respublika ir toliau egzistavo kaip tarptautinės teisės subjektas^[12]. Visi okupacinės valdžios ir jos struktūrų Lietuvos teritorijoje politiniai sprendimai ir veiksmai buvo neteisėti Lietuvos Respublikos konstitucinės ir tarptautinės teisės požiūriais.

Įjungusi Lietuvos TSR į Tarybų Sąjungos sudėtį, okupacinė valdžia prievarta ir administraciniais metodais diegė Lietuvoje komunistinės sistemos pagrindus, įvedė komunistų partijos politinę diktatūrą ir totalitarinį režimą^[13]. VKP(b) vadovybė formavo okupacinę politiką ir priėmė visus svarbius sprendimus dėl Lietuvos sovietizavimo. Lietuvos TSR administracija negalėjo daryti įtakos komunistų partijos vadovų politinei valiai. Juo labiau to negalėjo daryti Lietuvos visuomenė.

1940 m. rugpjūčio 14 d. VKP(b) Centro komitetas ir TSRS Liaudies komisarų taryba priėmė nutarimą dėl tarybinės ekonominės ir politinės sistemos diegimo Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR^[14]. Pagal šį nutarimą Lietuvos TSR liaudies seimas 1940 m. rugpjūčio 24 d. paskelbė Lietuvos TSR konstituciją, kuri konstatavo, kad Lietuvos TSR įvedama tarybinė santvarka^[15].

Lietuva buvo išlaikoma TSRS sudėtyje prievarta. Tačiau kaip ir bet kuri okupaciją dangstanti agresorė ir nelegitimi valdžia, TSRS siekė paneigti savo neteisėtumą Lietuvoje, suformuoti okupacinės valdžios legitimumo ir demokratiškumo regimybę. Dėl to imitavo atstovaujamos demokratijos, parlamentinės respublikos valdymo formos ir demokratinio politinio režimo regimybę Lietuvos TSR.

Nuo pat pirmųjų okupacijos dienų komunistai mėgino įtikinti visuomenę, kad Lietuvos okupacija primesta ir komunistinė sistema yra politiškai reikšminga ir teisinga. Komunistų partijos ir LTSR administracijos vadovai Antanas Sniečkus, Mečislovas Gedvilas, Justas Paleckis ir kiti paskleidė bolševizmo ideologinį mitą, kad tik komunistinė politinė sistema sudaro sąlygas panaikinti valdžios ir visuomenės priešpriešą, įgyvendinti atstovavimą liaudžiai valdžioje per atstovaujamos ir tiesioginės demokratijos formas, realizuoti demokratinės laisvės^[16]. Jie teigė, kad tarybų valstybės ir valdžios modelis, paremtas tariamai atstovaujama demokratija ir parlamentine valdymo forma, yra vienintelis teisingas, politiškai tikslingas ir atitinkantis Lietuvos liaudies interesus. Lietuvos TSR vadovai kritikavo Lietuvos Respublikos politinę sistemą ir jos valstybės santvarką bei mėgino įrodyti, kad joje nebuvo įdiegti demokratijos ir respublikinės valdymo formos principai. Viename Liaudies seimo posėdyje M. Gedvilas teigė: „Lietuvos liaudis patyrė įvairias valstybinės santvarkos formas – krikščioniškai buržuazinės demokratijos, liberališkai buržuazinės demokratijos ir plutokratinės. Ir visos tos vyriausybės nieko nedavė liaudžiai. /.../ Vis dėlto dar esama pasaulyje tiesos! Esama dar vienos demokratijos rūšies, kuri yra priimtina liaudžiai, jai reikalinga, jai brangi – tai proletarinės demokratija, eksploatuojamos daugumos demokratija. /.../ Tarybos – betarpiška pačių darbo žmonių masių organizacija, palengvinanti jiems patiems tvarkyti ir valdyti valstybę. Proletarinė demokratija – milijonus kartų demokratiškesnė už bet kurią buržuazinę demokratiją. Tarybinė santvarka milijonus kartų demokratiškesnė už bet kurią demokratinę, buržuazinę respubliką“^[17].

Tikrovėje komunistai nepraktikavo jokių atstovaujamos ar tiesioginės demokratijos formų, išskyrus jų organizuotą Liaudies seimo rinkimų inscenizavimą bei rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą 1941 m. sausio 12 d. imitavimą. Rinkimų inscenizavimas buvo reikalingas okupacinei valdžiai tam, kad legalizuotų komunistų partijos suformuotas politines struktūras ir sudarytų jų teisėtumo įspūdį. Rinkimai taip pat turėjo sudaryti regimybę, jog okupuotoje Lietuvoje veikia suvereni rinkimų kelių organizuojama ir visuomenei atstovaujanti valdžia. Ideologiniais sumetimais rinkimų kampanijos buvo pristatomos kaip politinės akcijos, kurių metu Lietuvos visuomenė tariamai pareiškė savo politinę valią ir suteikė politinius įgaliojimus komunistų sudarytoms struktūroms^[18]. Manipuliuodami rinkimais, komunistai formavo Lietuvos visuomenės dalyvavimo valdžioje mitą.

Dėl tokių priežasčių okupacinė valdžia skyrė nemažą dėmesį rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą 1941 m. sausio 12 d. inscenizavimui. TSRS Aukščiausioji Taryba buvo formali institucija, neturėjusi jokių realių valdžios galių. Jos paskirtis buvo imituoti legalią ir teisėtą TSRS valstybės valdžią, federacinę TSRS sandarą ir parlamentinę valdymo formą, palaikyti komunistų politinės doktrinos esminio teiginio – tarybų valdžios idėjos – gyvavimą. Realiai ji turėjo tik vieną svarbią funkciją, tai yra suteikti komunistų partijos politiniams sprendimams, pirmiausia – VKP(b) CK Politinio biuro nutarimams, teisės aktų formą ir paskelbti juos. Lietuvos TSR atstovų rinkimai į TSRS Aukščiausiąją Tarybą turėjo propagandinę reikšmę. Jie turėjo sudaryti regimybę, kad okupuotos Lietuvos visuomenei atstovauja TSRS valdžia. Ideologiniais išskaičiavimais komunistai imitavo atstovavimą visuomenei ir demokratinį rinkimų procedūrą. Tikrovėje okupacinio ir totalitarinio režimo sąlygomis visuomenė negalėjo laisvai išreikšti savo valios rinkimuose. VKP(b) CK Politinis biuras paskyrė rinkimus ir pavedė Lietuvos komunistams juos surengti. LKP(b) CK biuras 1940 m. lapkričio 10–11 d. sudarė 13 asmenų LTSR rinkimų komisiją rinkimams į TSRS Aukščiausiosios Tarybos Tautybių Tarybą, nurodė partijos miestų ir apskričių komitetams sudaryti apygardų ir apylinkių rinkimų komisijas ir pateikti jų sudėtį LKP(b) CK biurui bei atitinkamiems komitetams patvirtinti^[19]. Pagal šį nutarimą LTSR laikinosios AT Prezidiumas patvirtino LTSR rinkiminės komisijos sudėtį, sudarė 10 apygardų rinkimams į TSRS AT Sąjungos Tarybą ir 25 – į Tautybių Tarybą^[20]. LKP(b) CK parinko kandidatus, patvirtino juos LKP(b) CK biuro 1940 m. lapkričio 16 d. posėdyje ir pateikė juos tvirtinti VKP(b) Centro komitetui^[21]. Komunistai parinko 10 žmonių į TSRS Sąjungos Tarybą ir 25 į TSRS Tautybių Tarybą. Iš 35 kandidatų 16 buvo LKP(b) ir LTSR administracijos vadovai, atstovavę politinei burokratijai (nomenklatūrai), o 19 asmenų

turėjo įkūnyti atstovavimo žemutiniems visuomenės sluoksniams valdžioje idėją. Iš atrinktų kandidatų buvo sudarytas taip vadinamas komunistų ir nepartinių blokas, kuris turėjo demonstruoti neva platų atstovavimą įvairiems visuomenės sluoksniams. Tikrovėje jis neatstovavo netgi komunistiniam režimui prijautusių socialinių grupių, nes kandidatai buvo parinkti pagal nustatytas socialines kvotas. Politiniu požiūriu šis blokas atstovavo tik okupaciniam režimui ir komunistų partijai, socialiniu – komunistų partijos politinės idėjinės ištikimybės pagrindu formuojamos aukštosios biurokratijos sluoksniui – politinei biurokratijai (nomenklatūrai). Lietuvos komunistų partijos miestų ir apskričių komitetai imitavo komunistų parinktų kandidatų iškėlimą ir įregistravimą, kontroliavo rinkiminių komisijų veiklą, organizavo rinkiminę kampaniją ir balsavimą. Rinkimai buvo nealternatyvūs: į vieną vietą būdavo iškeliamas tik vienas žmogus ir neleidžiama kelti konkuruojančių kandidatūrų. Okupacinės valdžios represinės politikos įbauginta visuomenės dalis dalyvavo rinkimų inscenizavime. LKP (b) CK duomenimis balsuoti atėjo vidutiniškai 76,6 proc. į sąrašus įrašytų žmonių^[22]. Rinkimai labiausia strigo Kretingos, Marijampolės, Mažeikių, Tauragės, Telšių, Seinų ir kitose apygardose, kur kandidatais buvo komunistų partijos ir LTSR administracijos veikėjai. Nemažai balsuota prieš: Iciką Meskupą (10 000 balsų), Mečislovą Gedvilą (daugiau kaip 7 000 balsų), Justą Paleckį (daugiau kaip 6 000 balsų), Antaną Sniečką (beveik 5 000 balsų)^[23]. Imitavus rinkimus, buvo sudaryta asmenų grupė, kuri tarybiniame parlamente – TSRS Aukščiausioje Taryboje – atstovavo Lietuvos TSR administracijai.

Komunistai propagavo tarybas kaip ypatingą valdžios ir proletariato diktatūros formą, kuri tariamai įgyvendino atstovaujamosios ir tiesioginės demokratijos principus. Tačiau tikrovėje tarybos buvo formalus politinis institutas. Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu komunistų partija netgi neorganizavo tarybų institucijų sistemos Lietuvoje. Komunistų visiškai nesutrikdė tai, kad taip vadinama tarybų valdžia negalėjo veikti neturėdama institucinių formų – renkamų tarybų. Komunistams nebuvo aktualu organizuoti tarybų, ypač vietinių, nes jie vykdė savo politiką ir valdė Lietuvą ne per jas, o panaudodama komunistų partijos struktūras ir TSRS valdymo sistemos grandis.

Ideologiniais sumetimais komunistai siekė sudaryti įspūdį, kad Lietuvoje veikia suvereni valdžia, organizuojama pagal principus, būdingus demokratinėms politinėms sistemoms. Dėl to buvo skelbiamas Lietuvos TSR suverenitetas ir imituojama respublikinė valdymo forma.

LTSR konstitucija skelbė esą Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika „valstybinę valdžią vykdo savarankiškai, visiškai išlaikydama savo suverenines teises“^[24]. Iš tikrųjų dėl TSRS unitarinės sandaros ir centralizuoto valdymo Lietuvos TSR administracija neturėjo suverenios valdžios galių, negalėjo priimti jokių svarbesnių politinių sprendimų ir savarankiškai tvarkyti krašto reikalų^[25].

Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu buvo sudaryta LTSR institucijų sistema, kuri imitavo taip vadinamos tarybinės parlamentinės respublikos schemą. LTSR konstitucija teigė, esą šios institucijos disponuoja valdžia, ir konstatavo valdžių padalijimą. LTSR administracija buvo suskirstyta į tris sektorius, kurie išoriškai priminė įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teismų valdžią, o centrinės administravimo įstaigos – į taip vadinamus aukščiausius ir vietinius valstybės valdžios bei valstybės valdymo organus^[26]. Buvo imituojamas valdžios padalijimas ir palaikoma regimybė, kad institucijos atlieka funkcijas, būdingas atitinkamų valdžios šakų reikėjams. Tokia administracijos organizacija sudarė įspūdį, kad Lietuvos TSR įvesta demokratinė santvarka, padalyta valdžia ir atskirtos valdymo bei politikos sritys. Valstybės valdžią ir jos institutų sistemą tariamai įkūnijo valdymo ir administravimo įstaigos, o politiką – komunistų partijos struktūros. Administravimo institucijų išdėstymas, tarpusavio sąveika ir pavaldumas formaliai atitiko parlamentinės respublikos schemą. LTSR konstitucija teigė, kad LTSR Aukščiausioji Taryba yra aukščiausias valstybės valdžios ir įstatymų leidimo organas („tarybinis parlamentas“), kuris organizuojamas rinkimų keliu. Buvo konstatuota, kad LTSR Aukščiausioji Taryba sudaro aukščiausios vykdomosios valdžios organą – Liaudies Komisarų Tarybą (vyriausybę), kuri atsakinga ir atskaitinga LTSR Aukščiausiajai Tarybai, o laikotarpiuose tarp jos sesijų – jos Prezidiumui. Visi respublikiniai liaudies komisariatai formaliai buvo pavaldūs Liaudies Komisarų Tarybai. LTSR konstitucijoje sąmoningai nebuvo apibrėžta komunistų partijos vieta administracijos struktūroje. Oficialiai konstitucija nesuteikė partijai teisių pajungti sau administravimo įstaigas, dubliuoti ar uzurpuoti jų funkcijas.

VKP(b) CK biuras 1940 m. rugpjūčio 14 d. ir 22 d., o LKP CK plenumas rugpjūčio 24 d. aptarė LTSR administracijos sandarą ir patvirtino jos vadovybę^[27]. Pagal komunistų nutarimus Liaudies seimas 1940 m. rugpjūčio 25 d. buvo pavadintas LTSR laikinąja Aukščiausiaja Taryba, jai priskirtos rinkimų būdu formuojamos LTSR Aukščiausiosios Tarybos teisės. Kadangi pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu tokie rinkimai nebuvo nei skelbti, nei organizuoti, laikinoji Aukščiausioji Taryba veikė kaip nuolatinė^[28]. 1940 m. rugpjūčio 25 d. buvo sudarytas LTSR laikinosios Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas iš 15 asmenų. LTSR laikinosios Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininku buvo paskirtas Justas Paleckis.

LTSR laikinoji Aukščiausioji Taryba buvo sudaryta tam, kad imituotų Lietuvos TSR suverenitetą, palaikytų savarankiškos valdžios ir parlamentinės valdymo formos regimybę. Dėl to konstitucijoje ir komunistų propagandoje ji buvo vadinama aukščiausiu Lietuvos TSR valstybės valdžios ir įstatymų leidimo organu. Komunistai formavo ir palaikė J. Paleckio, kaip Lietuvos TSR valstybės vadovo, įvaizdį. J. Paleckis taip pat dėjo pastangas padidinti savo vadovaujamos institucijos ir asmeninį vaidmenį TSRS valdžios schemoje, imituoti LTSR vadovo („tarybinio prezidento“) veiklą. Dėl to LTSR laikinosios Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ir jo pirmininkas 1940–1941 m. plačiai praktikavo tas veiklos formas, kurios formavo iliuziją, kad ši institucija rūpinasi visuomenei aktualiais dalykais: aktyviai bendravo su LTSR piliečiais, nagrinėjo jų laiškus, prašymus ir skundus. Tokia veikla sukėlė netgi kai kurių LKP(b) veikėjų nepasitenkinimą^[29]. J. Paleckiui buvo priekaištaujama, kad jis skiria per daug didelį dėmesį piliečių laiškam ir reaguoja į jų skundus, ypač į komunistinio režimo kritiką, ne visada sugeba ją atremti ir suformuoti komunistams reikiamą kritikuojančiųjų nuomonę.

J. Paleckis buvo simbolinė figūra, kuri simbolizavo bolševizmo ideologinio mito „visa valdžia taryboms“ gyvavimą ir tarybinio parlamentarizmo gyvybingumą. Jis neturėjo realių administravimo svertų bei politinės įtakos okupacinės

valdžios ir politikos sistemoje. LTSR laikinoji Aukščiausioji Taryba buvo formali įstaiga, kuri TSRS įstatymų ir komunistų partijos vadovybės nutarimų pagrindu leido atitinkamus tarybinius teisės aktus, suteikė komunistų partijos politiniams sprendimams tarybinės teisės normų pavidalą. Ši institucija neturėjo realių valdžios galių ir įgaliojimų savo iniciatyva leisti įstatymus.

Formaliai laikinoji Aukščiausioji Taryba nebuvo atsakinga jokiai kitai institucijai, tačiau realiai ji buvo pajungta TSRS Aukščiausiajai Tarybai, o jos veiklai politiškai diktavo ir ją kontroliavo komunistų partijos struktūros, pirmiausia – LKP(b) CK Centro komitetas. LKP(b) CK biuras formavo LTSR laikinosios Aukščiausiosios Tarybos, jos Prezidiumo ir komisijų sudėtį, svarstė ir tvirtino sesijų darbotvarkės, svarbiausių įstatymų ir kitų teisės aktų projektus, kreipė ir kontroliavo šios įstaigos veiklą. Antai 1941 m. kovo 19 d. LKP(b) CK biuras aptarė laikinosios Aukščiausiosios Tarybos sesijos organizavimą^[30]. LKP(b) CK biuras balandžio 9 d. aptarė ir patvirtino LTSR biudžetą, įstatymus dėl LTSR konstitucijos pakeitimo, Aukščiausiojo Teismo narių ir liaudies tarėjų skyrimo ir kitus klausimus, kurie formaliai priklausė laikinosios Aukščiausiosios Tarybos kompetencijai^[31]. LKP(b) CK biuro sprendimų pagrindu po trijų dienų LTSR laikinosios Aukščiausiosios Tarybos 1-ojo šaukimo 2-oji sesija priėmė atitinkamus įstatymus ir nutarimus.

1940 m. rugpjūčio 26 d. buvo sudaryta 16 asmenų Liaudies Komisarų Taryba^[32]. Liaudies komisarų tarybos pirmininku paskirtas Mečislovas Gedvilas. LTSR Liaudies komisarų taryba buvo pavadinta aukščiausiuoju vykdomuoju ir tvarkomuoju organu. Tarybų Sąjungoje buvo sustiprinta vykdomosios valdžios šaka ir jai pajungtos kitos valstybės valdžios šakos. Tačiau dėl centralizuoto valdymo ir daugiopio pavaldumo, TSRS valstybės institucijoms ir komunistų partijos struktūroms, LTSR Liaudies Komisarų Taryba neturėjo vykdomosios valdžios galių ir negalėjo atlikti valdymo funkcijų. Tai buvo institucija, kuri atliko operatyvaus vadovavimo, TSRS valstybės institucijų nutarimų pritaikymo Lietuvos sąlygoms funkcijas, konkretinio komunistų partijos struktūrų politinius sprendimus, organizavo ir kontroliavo komunistų partijos politikos priemonių įgyvendinimą. Ji turėjo ribotą sprendimų laisvę ir savarankiškos veiklos galimybes, bet pakankamai plačias administracines galias. Politiškai ji priklausė nuo komunistų partijos, o hierarchiškai buvo priklausoma nuo TSRS Liaudies komisarų tarybos.

LKP(b) CK biuras sudarė LTSR Liaudies komisarų tarybą, skyrė liaudies komisarus ir jų pavaduotojus, svarstė ir tvirtino svarbesnius Liaudies komisarų tarybos nutarimus, kreipė ir kontroliavo jos veiklą. LKP(b) CK biuras dažnai svarstė Liaudies komisarų tarybos, liaudies komisariatų, jų struktūrinių padalinių ir komisariatų reguliavimo sferoje buvusių įstaigų veiklą, aptarė, kaip šios institucijos įgyvendina komunistų partijos politikos priemones sovietizuojant Lietuvą, administruoja joms pavestą sritį. Pagal partinio aparato darbo tvarką, atitinkamas LKP(b) CK skyrius patikrindavo Liaudies komisarų tarybos ar liaudies komisariato veiklą ir pateikdavo savo išvadą (pažymą, biuro posėdžio nutarimo projektą), kurios pagrindu LKP(b) CK biuras priimdavo sprendimą dėl institucijos ir jos vadovų veiklos. Antai LKP(b) CK kadru skyrius 1941 m. balandžio mėn. patikrino, kaip Finansų liaudies komisariatas keičia buvusius Lietuvos Respublikos valdininkus komunistams ištikimais darbuotojais, ir rekomendavo LKP(b) CK biurui nubausti komisariato vadovybę už taip vadinamo kadru valymo vilkinimą. LKP(b) CK biuras atleido liaudies komisaro pavaduotoją Kęstutį Zaleckį, įspėjo liaudies komisarą Juozą Vaišnorą ir pavedė LKP(b) CK sekretoriui Icikiui Meskupui patikrinti visą komisariato darbą. J. Vaišnoriui buvo nurodyta radikalčiai „išvalyti“ liaudies komisariatą nuo komunistams netinkamų tarnautojų ir atsiskaityti LKP(b) Centro komitetui už kadru valymą ir kitą savo veiklą^[33]. Faktiškai buvo sankcionuotas susidorojimas su J. Vaišnoru. Netrukus jis buvo pašalintas iš pareigų, o į jo vietą paskirtas komunistas Bronislovas Markūnas^[34]. Tokie liaudies komisariatų, jų įstaigų ir vadovų svarstymai buvo veiksminga komunistų partijos diktato centrinėms administravimo įstaigoms ir jų veiklos kontrolės priemonė.

Kadangi komunistų partijos politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir okupuotos Lietuvos valdymo efektyvumas labai priklausė nuo valdymo ir administravimo sistemos organizavimo ir funkcionavimo, komunistai sparčiai plėtė administravimo įstaigų tinklą, kad jos apimtų ir reguliuotų praktiškai visas visuomenės gyvenimo sritis ir santykius^[35]. LTSR centrinių įstaigų struktūra iš esmės buvo baigta formuoti 1941 m. žiemą. Buvo sudarytas administravimo sektorius, kuris aprėpė pagrindines Lietuvos gyvenimo sritis ir galėjo jas pertvarkyti komunistiniais pagrindais. Tačiau administracijos formavimo procesas tuo nesibaigė. TSRS valdžia toliau plėtė LTSR administravimo sektorių ir smulkino jo grandis. Šiuos struktūros pertvarkymus labiausia nulėmė TSRS valdymo aparato struktūriniai pokyčiai. Įtakos turėjo ir tai, kad LTSR administracijoje 1940–1941 m. pasireiškė TSRS biurokratijai būdinga tendencija maksimaliai išsiplėtoti. TSRS-Vokietijos karo išvakarėse Lietuvos TSR veikė 18 liaudies komisariatų, 8 valdybos ir komitetai prie LTSR LKT ir 5 TSRS liaudies komisariatų įgaliotinių įstaigos, iš viso – 31 sąjunginio-respublikinio ir respublikinio pavaldumo centrinė administravimo įstaiga. Lietuvos TSR centrinėse administravimo įstaigose 1941 m. birželio mėn. dirbo 6 558 žmonės (Liaudies seime – 79, laikinosios AT prezidiume – 8, Liaudies komisarų taryboje – 67, NKVD sistemoje – 3 924, kituose komisariatuose – 2 480)^[36]. Be to, teismuose dirbo 192, Prokuratūroje – 150 etatinių darbuotojų, laikinuosiuose vykdomuosiuose komitetuose – 9 774 žmonės^[37]. Iš viso LTSR administravimo įstaigose dirbo 16 674 žmonės.

LTSR centrinių administravimo įstaigų sandara atitiko Tarybų Sąjungos valdymo ir administravimo sistemos sandarą ir kopijavo jos „išbujojusių“ biurokratinį aparatą. Jis buvo pernelyg didelis Lietuvos TSR sąlygoms ir nepaslankus. Steigiant vis daugiau įstaigų ir smulkinant jų funkcijas, buvo plečiamas administravimo sektorius, augo jame dirbančių žmonių skaičius ir išlaidos, reikalingos aparatui išlaikyti. Komunistai tikėjosi, kad susmulkinus administracines grandis ir susiaurinus jų funkcijas, padidės jų veiklos efektyvumas, jos pajėgs aprėpti, griežčiau reglamentuoti ir kontroliuoti joms pavestą siaurą sritį. Tačiau atsitiko visiškai priešingai. Tiksliai nenustačius administravimo struktūrų kompetencijos ir pavaldumo ryšių, jos ėmė dubliuoti viena kitos funkcijas, varžytis dėl pirmumo biurokratinėje hierarchijoje ir veiklos prioritetų. LTSR administracijos vadovai pastebėjo, kad susiformavo milžiniškas biurokratinis aparatas, kurio grandys nesuvokė savo paskirties, nežinojo, kokį administracinį darbą turėjo atlikti, už kokią veiklos sritį buvo atsakingos ir kokiai institucijai atskaitingos^[38].

Siekiant efektyviai valdyti okupuotą Lietuvą, buvo steigiama tokia pat kaip Tarybų Sąjungoje vietinio administravimo sistema. Pagal LTSR konstituciją ir TSRS Aukščiausios Tarybos 1940 m. rugpjūčio 3 d. nutarimą Lietuvos TSR turėjo būti surengti rinkimai į vietines Darbo žmonių deputatų tarybas, tačiau komunistai neskubėjo to daryti. LKP(b) vadovybė aiškino, esą netikslinga rengti rinkimus, kol nenustatytas naujas Lietuvos TSR administracinis-teritorinis padalijimas, kol apskritys TSRS pavyzdžiu nepertvarkytos į rajonus^[39]. TSRS vadovai sutiko su tokia LKP(b) pozicija, kadangi okupacinė valdžia efektyviai veikė ir be renkamų tarybų. Tam tikrą vaidmenį, matyt, suvaidino tai, kad komunistai buvo suinteresuoti atidėti rinkimus vėlesniam laikui, kada, jų požiūriu, išryškės pirmieji teigiami sovietizavimo proceso rezultatai ir sumažės visuomenės nepasitenkinimas okupaciniu režimu. Kadangi krašto valdymo interesai reikalavo, kad būtų nedelsiant įsteigtos vietinės tvarkomosios struktūros, komunistų partija ėmė formuoti vykdomuosius komitetus. 1940 m. spalio–gruodžio mėn. buvo sudarytos vietinio administravimo įstaigos: 4 respublikinio ir 32 apskričių pavaldumo miestų, 23 apskričių, 267 valsčių ir 2 866 apylinkių, iš viso – 3 192 laikinieji vykdomieji komitetai. Laikiniuosiuose vykdomuosiuose komitetuose dirbo 8 833 vadovaujantys ir atsakingi darbuotojai, įskaitant dirbusius komitetų skyriuose, – 9 774 darbuotojai^[40]. Komunistų partijos struktūros parinko komitetų narius, LKP(b) Centro komitetas svarstė ir tvirtino visas komitetų narių kandidatūras, o po to pateikė komitetų sudėtį Liaudies komisarų tarybai, pastaroji – LTSR laikinajai Aukščiausiajai Tarybai patvirtinti. Tokia laikinųjų vykdomųjų komitetų ir jų sudėties formavimo tvarka užtikrino komunistų diktatą vietinei administracijai ir sudarė galimybes kontroliuoti jos veiklą nuo pat jos sudarymo pradžios.

Laikinieji vykdomieji komitetai buvo vykdomieji ir tvarkomieji organai, kurie komunistų partijos suteiktos kompetencijos ribose vykdė komunistų partijos ir centrinių administravimo įstaigų nutarimus, tvarkė vietinės reikšmės ūkinius, socialinius ir kitus reikalus. Konkreti apskričių komitetų veikla apėmė vietinių smulkių ūkinių, kultūrinių, socialinių reikalų tvarkymą^[41]. Apskričių komitetai buvo susieti funkcinio pavaldumo ryšiais su centrinėmis administravimo įstaigomis – LTSR Liaudies komisarų taryba ir komisariatais, o valsčių ir apylinkių tarybos – su apskričių laikiniais vykdomaisiais komitetais. Jų vaidmuo okupuotos Lietuvos valdyme pasireiškė tuo, kad iš vienos pusės jie buvo tarpinė grandis tarp partijos ir administravimo struktūrų, iš kitos – vietinių gyventojų. Visų lygių laikinieji vykdomieji komitetai politiškai priklausė nuo komunistų partijos struktūrų ir buvo jų kontroliuojami.

Okupuotos Lietuvos administravimo sistema – TSRS valdymo įstaigų teritoriniai padaliniai Lietuvos TSR ir Lietuvos TSR administravimo institucijos – buvo svarbus okupacinės politikos ir valdymo mechanizmo elementas. Siekdama pagal komunistų doktriną pakeisti, valdyti ir kontroliuoti visuomenės gyvenimą, komunistų partija įvedė visaapimančią visuomenės organizavimą, valdymą ir kontrolę. Tokiomis nuostatomis paremta politinė praktika formavo biurokratinį valdymo modelį, kadangi partijos ir valstybės aparatas turėjo atlikti visuotinio visuomenės organizavimo, reglamentavimo ir kontrolės funkcijas. TSRS valdžia steigė TSRS valdymo ir administravimo sistemos grandis Lietuvos TSR, plėtė LTSR administravimo sektorių, jo funkcijas ir veiklos sferą, padidino administravimo įstaigų vaidmenį įgyvendinant partijos valdžią ir politiką, reglamentuojant ir kontroliuojant visuomenės gyvenimą.

Formaliai aukščiausių LTSR institucijų – laikinosios Aukščiausiosios Tarybos ir Liaudies komisarų tarybos, bei svarbiausių vietinio administravimo įstaigų – laikinųjų vykdomųjų komitetų – sudarymo tvarka, įgaliojimai, kompetencija ir santykiai su kitomis institucijomis bei politinėmis struktūromis visiškai neatitiko parlamentarizmo požymių ir griovė komunistų imituojamą parlamentinės respublikos valdymo formą. Parlamentarizmo principus visiškai paneigė komunistų partijos diktatūra ir totalitarinis režimas.

Lietuvos komunistų partija buvo okupacinio režimo politinė atrama, diegiamos tarybinės politinės sistemos šerdis, pagrindinis komunistų partijos politikos mechanizmo elementas. VKP(b) CK Politinis biuras 1940 m. spalio 8 d. įjungė Lietuvos, Latvijos ir Estijos komunistų partijas į VKP(b) srities teritorinės organizacijos teisėmis^[42]. LKP(b) struktūros ir partijos aparatas iš esmės buvo suformuoti 1940 m. spalio – 1941 m. vasario mėn. 1941 m. birželio mėn. partijoje buvo 4 739, įskaitant įrašytus į laikiną partijos įskaitą SSRS kariuomenėje tarnavusius komunistus – 4 918 komunistų. Partijos aparate dirbo 672 žmonės. LKP(b) Centro komitetas buvo sudarytas 1941 m. vasario 5–9 d. iš 47 narių ir 16 kandidatų, o LKP(b) CK biuras – iš 11 narių. Pirmuoju sekretoriumi buvo paskirtas Antanas Sniečkus, antruoju – Ickas Meskupas, trečiuoju – Kazys Preikšas, sekretoriumi kadru reikalams – Nikolajus Gridinas. Biuro nariais tapo partijoje svarbiausios ir įtakingiausios Kauno miesto organizacijos komiteto sekretorius Juozas Grigalavičius, LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas Danilas Šupikovas, LTSR administracijos centrinių struktūrų ir represinių institucijų vadovai: LTSR laikinosios AT Prezidiumo pirmininkas Justas Paleckis, Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas, Vidaus reikalų liaudies komisaras Aleksandras Guzevičius, Valstybės saugumo liaudies komisaras Piotras Gladkovas ir Lietuvos teritorijoje dislokuotos kariuomenės vadovybės atstovas Vasilijus Morozovas. Paskyrus biuro nariais svarbiausių LTSR administravimo įstaigų vadovus, viename politiniame organe buvo sujungtos politinės ir administracinės veiklos sritys ir funkcijos. Biuras įgijo teisę dubliuoti kitų administravimo įstaigų funkcijas ir praktiškai tapo bendruoju politiniu ir administraciniu centru, aukščiausia LTSR administracijos institucija. 1940 m. rudenį – 1941 m. žiemą buvo sudarytos LKP(b) struktūros, kurios pajungė savo politiniam diktatui ir kontrolei visas kontrolei visas LTSR administracijos struktūras. Lietuvos TSR buvo įvesta ir įtvirtinta komunistų partijos politinė diktatūra. Partijos struktūros perėmė LTSR institucijų funkcijas ir sujungė politiką su valdymu ir administravimu. Buvo iš esmės paneigtos komunistų respektuojamos atstovaujamosios demokratijos ir parlamentarizmo idėjos.

Komunistų partijos diktatas ir jos kontrolė LTSR administravimo įstaigoms, ypač necivilizuotos komunistų diktato formos, sukėlė įtampą tarp įvairių LTSR institucijų ir jų vadovų. A. Sniečkus, J. Paleckis ir M. Gedvilas pastebėjo, kad susiklostė įtempti santykiai tarp administravimo institucijų^[43]. Jie suprato, kad formali, LTSR konstitucijoje deklaruota, valdžios padalinimo ir administravimo galių („valdžios ir valdymo“) paskirstymo schema neatitinka tikrovės. Formaliai aukščiausių LTSR „valstybinės valdžios ir valdymo“ organų vadovai J. Paleckis, M. Gedvilas ir kiti liaudies komisarai tuo metu dar negalėjo lengvai susitaikyti su tuo, kad komunistų partijos struktūros dubliavo arba uzurpavo šių institucijų funkcijas bei kontroliavo jų veiklą. Be to, kiekvienos institucijos vadovas turėjo institucinius ir asmeninius interesus, susikertančius su kitų institucijų vadovų interesais. J. Paleckis, įsivaizdavęs esąs pirmasis žmogus LTSR administratorių hierarchijoje,

matyt, norėjo paversti laikinąją Aukščiausiąją Tarybą ir jos Prezidiumą politine struktūra, turinčia realias valdžios galias. M. Gedvilas, laikydamas save svarbiausios TSRS valdymo sistemos institucijos Lietuvoje vadovu, siekė padaryti Liaudies Komisarų Tarybą savaveiksme ir realius valdymo svirtus turinčia struktūra. Tam reikėjo išlaikyti LTSR konstitucijoje nustatytas valdymo galias ir kompetenciją bei neleisti kitoms struktūroms, pirmiausia partijai, jų susiaurinti. Tam reikėjo griežtai apibrėžti partijos ir administravimo įstaigų veiklos sferą, atriboti partijos politinę veiklą nuo krašto administravimo. Iš esmės tai reiškė, kad turėjo būti sudaryta tokia valdymo sistema, kurioje būtų atskirtos politikos ir valdymo sferos. Tačiau tai visai neatitiko TSRS politinės sistemos ir totalitarinio režimo pagrindų. TSRS totalitarinėje valstybėje komunistų partija buvo pajungusi visas valstybės struktūras ir suaugusi su jomis, o valdymo sistema buvo paremta politikos ir valdymo vienove. Dėl to TSRS valdymo aparate viešpatavo ne profesionali karjeros, bet komunistų partijos politinės idėjinės ištikimybės pagrindu formuojamas aukštosios biurokratijos sluoksnius (nomenklatūra). M. Gedvilo ir kitų aplink jį susibūrusių administratorių pastangos suformuoti stiprią, kiek įmanoma nuo partijos mažiau priklausomą administraciją ir sudaryti profesionalų administratorių sluoksnį iš pat pradžių buvo pasmerktos žlugti. Komunistų partijos struktūros Lietuvoje nieku gyvu nebūtų sutikusios apriboti savo prerogatyvas.

M. Gedvilas mėgino nustumti partijos struktūras, ypač žemutines, nuo administravimo reikalų užkulisiniu būdu, palaikydamas visas kiek nors reikšmingas biurokratijos pastangas išsivaduoti nuo komunistų priežiūros. Tačiau viešai jis pripažino komunistų diktatą ir kontrolę administracijai ir nepritarė partijos vaidmens suvaržymui. Matyt, jis elgėsi pagal principą: viešai paklusti komunistų diktatui ir uoliai vykdyti jų direktyvas, bet užkulisiuose stengtis nustumti juos nuo konkrečių administravimo reikalų, neleisti politizuoti ir ideologizuoti administravimo sferos. J. Paleckio pozicija buvo kitokia. Jis viešai pareiškė nepasitenkinimą komunistų partijos struktūrų diktatu, tačiau tuo metu nepadarė kokių nors pastebimesnių viešų ar užkulisinių žingsnių, kurie būtų padėję apriboti komunistų kišimąsi į laikinosios Aukščiausios Tarybos ir jos Prezidiumo veiklą. Kadangi jis neturėjo autoriteto nei LKP(b) struktūrose, nei biurokratijos akyse, o jo reali padėtis LTSR administratorių hierarchijoje buvo žemesnė už jo oficialias pareigas, LKP(b) vadovybei nebuvo sunku pasiekti, kad jo nepasitenkinimas komunistų diktatu apsiribotų kalbomis.

LKP(b) struktūros, matyt, suvokė, ko siekė J. Paleckis, M. Gedvilas ir aplink juos susitelkę administratoriai. Tačiau komunistai negalėjo kaip nors viešai pasmerkti jų, kadangi jų ketinimai buvo stipriai paremti oficialia bolševikų ideologija. J. Paleckio ir M. Gedvilo raginimai „stiprinti tarybų valdžios pagrindą – tarybas“ ir padaryti jas „tikrąją valdžią“ atitiko komunistų lozungą „visa valdžia taryboms“. M. Gedvilo samprotavimai apie Liaudies komisarų tarybos ir komisariatų, kaip „vykdomosios valdžios“, vaidmens didinimą visiškai atitiko J. Stalino politiką stiprinti vykdomosios valdžios šaką. J. Paleckis ir M. Gedvilas savo ketinimus viešai grindė marksistine politine doktrina ir LTSR konstitucijoje fiksuota valdžios bei parlamentinės respublikos valdymo formos schema. Dėl to oficialios komunistinės retorikos lygmeniu visi komunistų partijos vadovai, įskaitant A. Sniečkų, privalėjo pritarti jų mintims, o politinėje praktikoje – palaikyti regimybę, kad administravimo įstaigų galios, kompetencija, jų formavimas ir išdėstymas atitinka parlamentinės respublikos modelį. Taip buvo maskuojamas LKP(b) struktūrų politinis diktatas šioms institucijoms, todėl komunistų kontrolė joms nebuvo vieša.

Politinė tikrovė paneigė komunistų pastangas sudaryti okupacinės valdžios ir jos institutų legitimumo ir artumo Lietuvos visuomenei regimybę, imituoti atstovavimą demokratijai, parlamentinės respublikos valdymo formai ir demokratiniam politiniam režimui. Tarptautinės teisės požiūriu ir Lietuvos visuomenės sąmonėje okupacinė valdžia buvo neteisėta, o Lietuvos Respublika ir toliau egzistavo kaip tarptautinės teisės subjektas. Visuomenė neprarado vilčių atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybės ir demokratinės politinės sistemos, paremtos parlamentarizmo idėja. Šios viltys buvo siejamos su tomis Lietuvos politinėmis jėgomis, kurios kovojo dėl Lietuvos išlaisvinimo ir savo politinėse programose pasisakė už Lietuvos demokratinės respublikos, paremtos atstovaujamosios demokratijos ir parlamentarizmo principais, atkūrimą.

[1] Lozuraitis, A. *Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai*. Vilnius: Mintis, 1986, p. 104–161.

[2] Leninas, V. I. Valstybė ir revoliucija. *Pilnas raštų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1986, t. 33, p. 8–9, 23; Leninas, V. I. Proletarinė revoliucija ir renegatas Kautskis. *Pilnas raštų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1986, t. 37, p. 261; Leninas, V. I. Apie valstybę. *Pilnas raštų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1987, t. 39, p. 68.

[3] Leninas, V. I. Valstybė ir revoliucija. *Pilnas raštų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1986, t. 33, p. 22, 87.

[4] *Ten pat*, p. 21–25, 84–87; Leninas, V. I. Eiliniai Tarybų valdžios uždaviniai. *Pilnas raštų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1986, t. 36, p. 182, 184; Leninas, V. I. Proletarinė revoliucija ir renegatas Kautskis. *Pilnas raštų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1986, t. 37, p. 257.

[5] *История России: XX век*. Моксва: «Фирма «Издательство АСТ», 1999, с. 69, 159–163.

[6] Верт, Н. *История Советского государства: 1900–1991*. Моксва: Весь мир, 2000, с. 123, 139.

[7] *История России: XX век*. с. 190–196; Макарин, А. В. *Бюрократия в системе политической власти*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2001, с. 128–140; Соколов, К. *Курс советской истории: 1917–1940*. Моксва: Высшая школа, 1999, с. 64–73; *Новейшая история отечества: XX век*. Моксва: ВЛАДОС, 1999, т. 1, с. 341–344, 421–432; т. 2, с. 80–112.

[8] Stalinas, J. *Dėl leninizmo klausimų*; Stalinas, J. *Apie leninizmo pagrindus. Dėl leninizmo klausimų*. P. 42–45, 100–108; *История и сталинизм*. Моксва: Политиздат, 1991, с. 56–57, 72, 83.

- [9] Восленский, М. *Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза*. Москва: МП «Октябрь», «Сов. Россия», 1991, с. 21–33.
- [10] Соколов, А. К. *Курс советской истории: 1917–1940*. С. 226; *Политические системы современности: очерки*. Москва: Наука, 1978, с. 8–42.
- [11] *Baltijos valstybių užgrobimo byla: JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai 1953–1954 metai*. Vilnius: Du Ka, 1997, p. 241–250, 282–287, 323–334, 480–481, 662–680.
- [12] Žalimas, D. Pagrindiniai Lietuvos Respublikos tęstinumo teisiniai ir politiniai aspektai. *Politologija*. 2000, Nr. 1(17), p. 9.
- [13] Maksimavičius, M.; Vansevičius, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997, p. 214–229; Matusevičius, J. *Sovietinis okupacinis režimas Lietuvoje 1940–1941 metais* (Humanitarinių mokslų daktaro disertacija). P. 29–101.
- [14] Lebedeva, N. VKP(b) CK Politbiuras ir 1939–1941 m. prijungtų prie SSRS teritorijų sovietizavimas. *Genocidas ir rezistencija*. 2000, Nr. 1(7), p. 94–95.
- [15] Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (Pagrindinis įstatymas). *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. F. R–758, ap. 1, b. 40, l. 10–17.
- [16] *Liaudies seimo stenogramos*. I sesija. 1940 m. liepos 21–23 d. Nepaprastoji sesija. 1940 m. rugpjūčio 24–25 d. Kaunas: LTSR AT Prezidiumo leidinys; 1940, p. 3–8, 29–35, 151–167, 185–187; Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d. *Lietuvos ypatingasis archyvas*. F. 1771, ap. 2, b. 6, l. 76–79 (rusų k.); LKP(b) V-ojo suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–9 d. stenogramos. *Lietuvos ypatingasis archyvas*. F. 1771, ap. 2, b. 3, l. 229–231 (rusų k.).
- [17] Lietuvos Liaudies seimas. *Stenogramos ir medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 56–58.
- [18] *Liaudies seimo stenogramos*. I sesija. 1940 m. liepos 21–23 d. Nepaprastoji sesija. 1940 m. rugpjūčio 24–25 d. P. 3–4, 18, 151–155.
- [19] LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. lapkričio 10–11 d. protokolai. *LYA*. F. 1771, ap. 1, b. 25, l. 1, 53–57.
- [20] LTSR laikinosios AT Prezidiumo posėdžio 1940 m. gruodžio 16 d. protokolai. *LCVA*. F. R–758, ap. 2, b. 2, l. 42–55.
- [21] LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. lapkričio 16 d. nutarimas ir LKP(b) CK raštas į VKP(b) CK. *LYA*. F. 1771, ap. 1, b. 109, l. 1–5.
- [22] LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus 1941 m. sausio 12 d. žinios apie rinkimų į TSRS AT eigą. *Ten pat*. Ap. 2, b. 154, l. 149.
- [23] LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus žinios apie rinkimų į TSRS AT 1941 m. sausio 12 d. rezultatus. *Ten pat*, l. 150–151.
- [24] Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. *LCVA*. F. R–758, ap. 1, b. 40, l. 10.
- [25] Riomeris, M. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941: istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas*. Vilnius: Lithuanus, 1989, p. 47–57.
- [26] Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. *LCVA*. F. R–758, ap. 1, b. 40, l. 10.
- [27] Lebedeva, N. VKP(b) CK Politbiuras ir 1939–1941 m. prijungtų prie SSRS teritorijų sovietizavimas. *Genocidas ir rezistencija*. 2000, Nr. 1(7), p. 94–95; *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1985, t. 3, p. 58.
- [28] *LTSR Aukščiausios Tarybos stenogramos*. I sesija. 1940 m. rugpjūčio 25–26 d. P. 1–34; LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo posėdžių protokolai Nr. 1–6. 1940 m. rugpjūčio 27 – 1941 m. kovo 28 d. Kaunas: LTSR AT Prezidiumas, 1941, p. 103.
- [29] LKP(b) CK II plenumo posėdžio 1941 m. kovo 8 d. stenograma. *LYA*. F. 1771, ap. 2, b. 29, l. 80, 87–100.
- [30] LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. kovo 19 d. protokolai Nr. 9. *Ten pat*. B. 75, l. 2.
- [31] LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. balandžio 9 d. protokolai Nr. 14. *Ten pat*. B. 90, l. 6–7.

- [32] *LTSR Aukščiausios Tarybos stenogramos*. I sesija. 1940 m. rugpjūčio 25–26 d. P. 11–14.
- [33] LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. balandžio 16 d. protokolas Nr. 15. *LYA*. F. 1771, ap. 2, b. 93, l. 1–4.
- [34] LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. gegužės 21 d. protokolas Nr. 23. *Ten pat.* B. 117, l. 15.
- [35] *Новейшая история отечества: XX век*. T. 1, c. 431–432.
- [36] *Tiesa*. 1941, balandžio 12; Atamukas, S. Lietuvos KP veikla vykdant TSKP kadru politiką (1940–1975 m.): istorijos m. daktaro disertacija (rusų k.). *LYA*. F. 3377, ap. 48, b. 1495, l. 104; Anušauskas, A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 m.* Vilnius: Mintis, 1996, p. 41.
- [37] *Tiesa*. 1941, balandžio 12.
- [38] LKP(b) CK II plenumo posėdžio 1941 m. kovo 8 d. stenograma. *LYA*. F. 1771, ap. 2, b. 26, l. 39–40, 61, 96–98.
- [39] LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1941 m. gegužės 10 d. raštas VKP(b) CK. *Ten pat.* B. 217, l. 8.
- [40] *Tiesa*. 1941, balandžio 12; LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d. *Ten pat.* B. 6, l. 80.
- [41] LTSR LKT Organizacinio instruktorių skyriaus 1941 m. informacija LKP(b) Centro komitetui apie klausimus, kuriuos svarstė miestų ir apskričių laikinieji vykdomieji komitetai. *Ten pat.* B. 222, l. 15.
- [42] Įrašai iš VKP(b) CK Politinio biuro posėdžio 1940 m. rugsėjo 21 d. protokolo Nr. 20, 1940 m. spalio 8 d. protokolo Nr. 21. *Ten pat.* F. 3777, ap. 58, b. 620, l. 3, 4 .
- [43] LKP(b) CK II plenumo posėdžio 1941 m. kovo 8 d. stenograma. *Ten pat.* F. 1771, ap. 2, b. 29, l. 80, 87–100.